

Sekülerleşmenin Hızlandırıcısı Olarak Kapitalizm*

Volkan Ertit

Doktora Öğrencisi | Radboud Üniversitesi, Hollanda
Aksaray Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

liberal düşünce Yıl 19, Sayı 73-74, Bahar - Yaz 2014, s. 63 - 82.

Özet

Avrupa'nın dünyanın en seküler bölgesi olmasının altında yatan sebeplerden biri kapitalizmdir. Bu makalenin amacı kapitalizmin dünyanın başka bölgelerinde de deneyimlendiği takdirde aynen Avrupa'da olduğu gibi sekülerleşmeye neden olacağına teorik çerçevesini sunmaktır. Kapitalizm, üretim araçlarının özel mülkiyete tabi olduğu, devletin ekonomiye müdahale etmediği, mal ve hizmetlerin gönüllü mübadelesine dayandığı bir ekonomik sistem olarak dört noktada dinin toplumsal düzeydeki gücünü sınırlamaktadır. Birincisi, kapitalizmin kendini yeniden üretebilmesi için üstünde yükseldiği kurallar herhangi bir dini öğretinin ekonomiye müdahale etmesinin önüne geçmektedir. İkincisi, herkesin "iş gücü"ne dönüşmesi dini önyargıları kırmakta ve geleneksel aile yapısının çözülmesine neden olmaktadır. Üçüncüsü, kapitalizmin neden olduğu zenginlik ve refah dini ya da değil mutlak otoritelere olan bağlılığı azaltmaktadır. Son olarak, devletin ekonomiden elini çekmesi ile siyasi alandaki hâkimiyeti de gerilemekte ve belli bir değeri topluma empoze etmesi zorlaşmaktadır. Tüm bunlar bir araya geldiğinde kapitalist ekonomik sistemin dinin, dinimsi mekanizmaların ve halk inançlarının toplumsal düzeydeki prestijlerini ve güçlerini sınırlayacağı muhtemeldir.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm – Sekülerleşme – Din – Toplum

Abstract

Capitalism, an Important Accelerator of Secularization Process

Capitalism is one of the main dynamics that led Europe to be the most secular region of the world. The aim of this article is to build a theoretical framework for the regression of dominant religious culture in social level if capitalism is also experienced in different regions of

Bu makale hakem denetiminden geçmiştir.

* Bu makale 17-18 Mart 2014 tarihinde Liberal Düşünce Topluluğu ve Minaret of Freedom Institute tarafından düzenlenen "Müslüman Ülkelerde Özgür Toplumun Değerleri ve Kurumları" adlı Istanbul Network for Liberty'nin 3. Yıllık Konferansı'nda "Capitalism, an Important Accelerator of Secularization" başlığı altında sunulan tebliğin detaylı halidir. Makalenin yayım aşamasına gelmesi sürecinde değerli eleştiri ve önerileri için Erasmus Üniversitesi'nden Merih Cibiş, Arif Kamil Adapazarı'na ve Liberal Düşünce Dergisi'nin hakemlerine teşekkür ederim.

the world. As an economic system that the means of production are tied to private property, the government does not intervene in economy and the goods and services are voluntarily interchanged, capitalism indirectly restrains the social power of religion. The rules of capitalism prevent any religious doctrine to intervene in economy. At the same time, since everyone turns into "labor force" in capitalism, religious bias is overcome and religion has to leave out factories. Wealth and welfare, caused by capitalism, decrease dependence on absolute authorities whether religious or not. By the time a government gives up economy, its political dominance goes back concordantly, and imposing any value on society gets hard. When all these are gathered, it is probable that the capitalist economic system restrains the power and prestige of religion on the societal level.

Key Words: Capitalism – Secularization – Religion - Society

1. Giriş

Sekülerleşme, belli bir zaman dilimi içerisinde, dinin, dinimsi yapıların ve batıl inançların toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve topluma etki etme güçlerinin göreceli şekilde azalmasıdır (Ertit, 2013). Toplumların yaşamında dini değerlerin öneminin eskiye nazaran azalması, toplum içinde ruhani şeylere karşı kayıtsızlığın artışı, dini kimliklerin toplumsal alanda daha az belirleyici role sahip olması, sekülerleşme tartışmalarının parçasıdır (Wilson, 1966 ve 1979; Luckmann, 1979; Bruce, 2002; Dobbelaere, 1985; Lechner, 1991). Bu noktada vurgulanması gereken şu ki, sekülerleşme süreci sadece semavi dinlerin toplumsal düzeydeki etkisinin azalması anlamına gelmemektedir. Aynı zamanda dini olmayan herhangi bir kişinin, kurumun ya da ideolojinin de kutsallaştırılması ya da ona ululuk atfedilmesi sekülerleşme tartışmalarının alanına girmektedir. Örneğin Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki kimi taksicilerin araçlarına uğur getirmesi için Mao Zedong'un fotoğraflarını koyması ile Türkiye'deki araç sahiplerinin Kur'an-ı Kerim'i araçlarında taşımaları aynı güdünün sonucudur. Mao Zedong'un, Joseph Stalin'in, Mustafa Kemal Atatürk'ün dini lider olmamaları onların bir çeşit dinimsi kişiliklere dönüşmesini önlememiştir.

Avrupa sekülerleşmesinin sebeplerini inceleyen sosyal bilimciler, Avrupa toplumları için dinin toplumsal yaşamdan daha bireysel alana çekilmesinin nedenleri arasında Rönesans, Reformasyon, Bilimsel Devrim, Aydınlanma Çağı ve kentleşmeyi sayarken 16. yüzyılda şekillenmeye başlayan yeni eko-

1 Sekülerleşme, belli bir toplumdaki dinin etkisinin "eskiye" nazaran "az" ya da "çok" azalmış olmasıdır. O nedenle oldukça dindar bir toplum için dahi eski ile kıyaslandığında daha seküler ifadesi kullanılabilir.

2 Kemalettin Kamu Çankaya adlı şiirinde "Kâbe Arabın olsun Çankaya bize yeter" dizelerine yer vermiştir. Ayrıca bir beyefendi 2013 yılının Aralık ayında televizyonda katıldığı bir evlilik programında Müslüman olmasına rağmen kendisi için Atatürk'ün Muhammed peygamberden daha önde olduğunu ifade etmiştir (Haber Vaktim, 2013, 12 Aralık). Bunun yanında her yıl binlerce Türkiye'li 15 Haziran-15 Temmuz tarihleri arasında bir nevi hac göreviymiş gibi Damal Dağları'na yansıyan Atatürk silüetini selamlamaya, yani bir dağın başka bir dağa düşen gölgesini selamlamaya Ardahan'a gitmektedir.

nomik modeli de -kapitalizm- bu dinamiklere eklerler (Tawney, 1926; Casanova, 1994). Avrupa'nın dünyanın en seküler kıtası olmasına (Davie, 2002; Berger, Davie & Fokas, 2008) neden olan bu tarihsel dinamikler dünya tarihinde öncelikle Avrupa'da deneyimlenmiş olsalar da bilimsel gelişmeler, kentleşme ve kapitalizm 21. yüzyılda Avrupa dışında da toplumların yaşamına nüfuz etmektedir. Dünyanın en ücra köşelerinde dahi toplumların günlük yaşamlarına etki edecek kadar yaygınlaşmış bu dinamiklerin aynen Avrupa'daki gibi sekülerleşmeye neden olup olmadıkları sosyal bilimciler için oldukça geniş bir çalışma alanı sunmaktadır.

Bu makalenin amacı da Avrupa sekülerleşmesinin başlıca sebeplerinden olan kapitalist ekonomik sistemin dünyanın başka bölgelerinde deneyimlendiği takdirde baskın dini kültürü toplumsal düzeyde gerileteceğinin teorik çerçevesini sunmaktır. O nedenle bu makalede öncelikle kapitalizmin ne olduğuna ve onu var eden sistemin yapısal özelliklerine kısaca değinilecektir. Ardından kapitalizmin sekülerleşmenin hızlandırıcısı olmasının nedenleri dört madde altında toplanarak gösterilecektir.

2. Kapitalizm

Kapitalizm üretim araçlarının özel mülkiyete tabi olduğu, devletin ekonomiye müdahale etmediği, mal ve hizmetlerin gönüllü mübadelesine dayanan, insanların "işgüçlerini gayri şahsi piyasa tarafından belirlenen bir fiyattan satmakta serbest olduğu" (Barry, 2002) ve rekabetin esas kurumlardan biri olarak kabul edildiği bir ekonomik organizasyon biçimidir (Hazlitt, 2002; Machan, 2004). Kapitalizmde, insanlar nerede çalışacaklarına, nereye yatırım yapacaklarına, emeklerinin ürünlerini nasıl harcayacaklarına ya da onları nerede saklayacaklarına kendileri karar vererek ekonomik ilişkilerini düzenlerler (Asford, 2011). Böyle bir sistemde ekonominin işleyebilmesi için ortaya çıkan kurallar herhangi bir tarihsel-dogmatik öğretinin ya da ülke yöneticisinin emirlerinin değil, kapitalizmin kendi dinamiklerinin sonucudur. Kapitalizmin bir diğer sonucu ise sadece belli bir zümre için değil kitleler tarafından tüketilecek malların seri imalatıdır. Mises (2004: 3) bunun sonucu olarak ortalama hayat standardındaki sürekli iyileşmeden ve insanların zenginleşmesinden bahseder: "Öyle ki sanayi devriminin beraberinde getirmiş olduğu radikal sosyal değişim buna dayanır. Tarihin daha önceki çağlarında köle ve serf sürüleri ile yoksul ve dilenci sürülerini oluşturmuş alt tabakadaki insanlar, kapitalizm sayesinde, (...) satın alan halk haline gelmişlerdir."

Bunun yanında, kapitalist ekonomik sistemin baskın olduğu, devletin ekonomiye müdahale etme hakkının daha az olduğu ülkelerdeki devletin toplum

üzerindeki gücü ile, devletin üretim araçlarına sahip olduğu diğer ülkelerdeki gücü arasında dikkat çekici farklılık vardır. Kapitalist ekonomik sistemde üretim araçlarının sahipliği özel teşebbüste olduğundan devletin önce ekonomik ardından ona paralel olarak siyasi gücü sınırlanır. Asford (2011) serbest piyasa ekonomisinde devletin görevini şu şekilde ifade ediyor:

(...) devletin görevi herkesin özgürlüğünü sağlayan kuralları ya da yapıyı temin etmek ve insanların özgürlüklerini diğer kişilerin ihlâlinden korumaktır. Serbest piyasa ekonomik özgürlük ya da seçim özgürlüğü ile ilişkilidir – yani tüketicinin satın alma özgürlüğü, tüccarın kendi mallarının ve hizmetlerinin fiyatını belirleme özgürlüğü (ve tüketicinin bu fiyatı ödemeyi kabul ya da reddetme özgürlüğü), işçinin kendi işini ya da mesleğini seçme özgürlüğü, üreticinin istediği şeyleri üretme ve istihdam edeceği kişileri seçme özgürlüğü. Bu özgürlükler de ancak kapitalist toplumda mevcut olabilirler (54).

Kapitalizmin sağladığı bu özgürlükler devletin topluma nüfuz etme gücünü sınırlandırarak, devlete sahip olan kişi ya da grubun belli bir değeri topluma dikte etmesinin koşullarını zorlaştırır.

Kapitalizmin yukarıda bahsedilen bu özellikleri daha rasyonel ve organik bir toplumun ortaya çıkmasına, dinin, dinimsi yapıların, doğaüstü güçlerin ve halk inançlarının toplumsal alandaki etkilerinin sınırlandırılmasına neden olur. Her ne kadar kapitalizm ve din arasında kağıt üzerinde sıfır toplamlı bir ilişki yoksa da özgür ekonomiye sahip ülkelerin daha seküler oldukları istatistiki olarak gösterilebilir durumdadır (Norris & Inglehart, 2008). Şimdi sırası ile kapitalizmin yukarıda bahsedilen özelliklerinin dinin toplumsal gücünü nasıl azalttığını inceleyelim. Bu inceleme dört başlık altında yapılacaktır:

1. Ekonomik Alanın Dinden Uzaklaşması ve Sekülerleşme
2. Herkesin “İş Gücü”ne Dönüşmesi ve Sekülerleşme
3. Yaşam Standardında Yükselme ve Sekülerleşme
4. Devlet Otoritesinin Azalması ve Sekülerleşme

3. Sekülerleşmenin Hızlandırıcısı Olarak Kapitalizm

3.1. Ekonomik Alanın Dinden Uzaklaşması ve Sekülerleşme

Öbür dünya merkezli, dinlerin etkisi altındaki geleneksel toplum yapısı ile kapitalizmin etiği uyuşmamaktadır. Weber (2001) burjuva ahlâkı ile geleneksel toplumdaki dinsel öğretilerin uyuşmayacağını, bir kapitalistin başarısının ticarete uygun rasyonel kararlara bağlı olduğunu, bu kararların da seküler

3 Buradaki “organik” kelimesi Durkheim’in sanayi sonrası ortaya çıkan toplum yapısındaki dayanışma tipi için kullandığı anlamda kullanılmaktadır (Morrison, 1995).

dünyaya ait olduğunu belirtiyor. Geleneksel toplumlar için açgözlülük olarak adlandırılabilir kapitalizm, doğaüstü ya da kutsal şeylerin kendi dünyasını yönlendirmesine izin vermemektedir. Weber gibi, Avusturyalı ekonomist Mises (1981) de geleneksel toplum yapısının özgür bir ekonominin önünde engel olduğunu belirterek, dinle yoğrulmuş eski kanunların, kuralların, ahlâki değerlendirmelerin kapitalizmin kültürü ile uzlaşmasının çok mümkün olmadığını ifade etmektedir.

Kapitalizmde - dindar ya da değil- insanların ticari başarıları ruhani güçlerle kurdukları ilişki ile değil, doğru zamanda doğru yerde ticaret için doğru kararları almaları ile ilgilidir. Ticaretteki başarı için birbirinden bağımsız birçok değişkeni göz önünde tutmaya çalışan girişimciler, sadece kendi şehirlerindeki diğer üreticilerle değil, aynı zamanda ülkenin ve dünyanın başka bölgelerindeki üreticilerle de rekabet içerisinde pazara tutunmaya çalışırlar. Rakiplerine kıyasla daha kaliteli malı daha ucuza sunmanın yollarını ararken dinsel öğretiler ve pratikler ekonomik hayatın dışında kalmak zorunda kalır. Eskiden günah olan, yapılması dinen uygun olmayan şeyler kapitalizm nedeni ile ekonomik hayatın vazgeçilmez parçası haline gelerek normalleşir. Çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir toplumda kapitalizmin yavaş yavaş kurumlaşması ile dinen yasak olan "faiz" in gündelik hayata girmesini böyle bir değişime örnek olarak verebiliriz.

Kapitalizm öncesi faiz, yani paradan para kazanma sistemi daha çok varlıklı kişilerin yoksullara para vermesi şeklinde gerçekleşirdi. Bu süreç kapitalist toplumlarda farklı bir süreç izler. Kapitalizmin ve endüstrileşmenin baskın olmadığı, kırsalın ve tarımsal üretimin başat olduğu toplumlarda faizle para almaya göreceli olarak daha az ihtiyaç duyulurdu. Zira geleneksel toplumda verilen borç para çoğu zaman yatırım yapmak için değil genelde doğal felaketlerin yarattığı yıkımlar ya da hastalıklardan kurtulmak için kullanılırdı. İnsanların oldukça zor zamanlarında faiz ile aldıkları borç para, faizcinin günün sonunda onların tüm malına el koymasına sonu çanabiliyordu. Faiz ile borç almak genelde artı değer getirecek bir üretimin finansmanı için olmadığından maddi durumu kötü olan bir süre sonra daha zor duruma sokabiliyordu. O nedenle geleneksel toplumlarda faizle borç para verenlerin aşağılanmaları, sevilmemeleri ve kötülenmeleri tesadüf değildir. Shakespeare (2011)'in *Venedik Taciri*'ndeki faizci Shylock gibi birçok eserde kötü karakterin faizcilerden oluşuyor olması oldukça anlamlıdır. 16. yüzyılın ikinci yarısını ifade etmek için kullanılan "Elizabeth Çağı Edebiyatı" üzerine yazan Wright (1934; 1938), o dönemde faiz ile para veren kişilerin edebi eserlerde bir çeşit yaratık olarak (a fix type monster) tasvir edildiklerini belirtiyor. Yine buna paralel olarak, Dante (2005)'nin *İlahi Komedya*'sında sıklıkla faizin

toplumu çürüteceği ifade ediliyor. Dante gibi Balzac (1830/2013) da *Gobseck* adlı romanında faiz ile para verenleri “korsan, avantacı kimse, başkalarının sırtından geçinen” şeklinde, faiz ile para kullananları da “kurban” olarak tasvir ediyor.

Faizin haram olması ya da şeytani bulunması geleneksel üretim şekillerine sahip olan dindar toplumlarda anlaşılabilir olmakla beraber kapitalist toplumlarda faiz, ekonomik sistemin işleyişinin en önemli unsurlarından biri haline gelir. Kapital birikimin artmasıyla faiz ile para veren kişiler bankacılık sisteminin içinde merkezi bir konuma gelmişlerdir (Hayes, 1919; Rowen, 1960). Kapitalizmin gelişmesi ile faiz konusunda iki yapısal farklılık ortaya çıkar. Birincisi, faiz ile para almak artık *sadece* yoksulların zor zamanlarında başvurduğu bir yöntem olmaktan uzaklaşır; aksine serbest piyasa ekonomisinde zenginlerin ya da orta sınıfın da iş ve yatırım yapabilmek ya da yaşam standartlarını yükseltebilmek gibi çok çeşitli sebeplerle başvurdukları bir yöntem haline gelir. Böylece faiz, yani paradan para kazanma süreci sadece yoksulların zor zamanlarında başvurdukları bir şey olmaktan çıkıp, ekonominin canlanmasına, insanların yaşam standartlarının yükselmesine, zaman içinde para biriktirerek alabilecekleri şeyleri önce alıp, sonra ödemeye başlamalarına neden olur.

İkinci yapısal değişiklik ise eskiden faizden para kazanan sadece zenginler iken, yani parayı veren “zengin”, alan “yoksul” iken, günümüzde sıradan vatandaş da bankacılık sisteminde yer yer parasını bankaya yatırarak kendisine faiz ile birlikte ek gelir yaratabilmektedir. Yani geleneksel toplumun aksine modern kapitalist toplumda faizle borç para maddi durumu daha kötü olandan daha iyi olana da olabilmektedir.

İslam için haram olan faizin kendisini kabul ettirmesinin yanında, dini önyargılar da serbest piyasadaki ticaretin doğası gereği azalmaktadır. Ticaretin seküler kuralları dini hoşgörüsüzlüğü azalttığı gibi farklı inançlar arasında barışçıl bir iletişimin de önünü açmaktadır. Aydınlanma Çağının önemli filozoflarından Voltaire, Paris’e girmesi yasak olduğu için İngiltere’de yaşamak zorunda olduğu dönemlerde İngiliz dini ve siyaseti üzerine kimi mektuplar kaleme alır. Bu mektuplarda Voltaire (1733/2007) İngiltere’yi “mezheplerin ülkesi” olarak tanımlar. İngilizlerin cennete gitmek için istedikleri yolu seçme hakkı olduğunu belirten Voltaire, Katolikliği tek inanç sistemi olarak dikte etmeye çalışan Fransa için oldukça yeni bir şeyden bahsetmektedir. Voltaire’e göre İngiltere’de hukuki olarak dini özgürlük olmamasına rağmen farklı inançtaki insanlar arasında dini hoşgörüsüzlük ve bağnazlığın diğer ülkelere kıyasla daha az olmasının sebebi İngilizlerin serbest ticaretteki başarıları ile

ilgilidir. Zira insanların birbirinden yarar sağlamak için bir araya geldikleri sırada dini farklılıklar ya da ön yargılar toplumsal davranışlara yön verme noktasında güçlerini kaybedebilmektedirler. Ticaret gayrişahsi hale geldiğinden farklı gruplar genel bir çıkar üzerinde birleşip işbirliği yaparlar. Ticaretin kişisel olmayan bu doğası dinin topluma nüfuz etmesini sınırlar. McElroy (2011)'un ifade ettiği gibi “bir Musevi'den yarar sağlamayı dileyen bir Hıristiyan ya da bir Hıristiyan'dan yarar sağlamayı dileyen bir Musevi karşısındaki bağı olduğu grubun özel karakterlerini önemsemek zorunda”ydı.

3.2. Herkesin “İş Gücü”ne Dönüşmesi ve Sekülerleşme

Kapitalist endüstrileşmeden önce mallar genellikle ev tabanlı üretilirdi. Kırsalda yaşayan insanlar kıyafetlerini, yiyeceklerini, aletlerini ve diğer ihtiyaçlarını çoğunlukla kendileri üretirlerdi. Tarımsal üretim hayatın merkezinde idi ancak tarımsal ürünlerde çeşitlilik ya da uzmanlaşma söz konusu değildi (Treasure, 1993: 62). Kapitalist üretim şekli ise özel teşebbüsün sahip olduğu fabrikaları, iş bölümünü, özel mülkiyet hakkını, maaşla çalışmayı modern insan hayatının parçası haline getirir. Kapitalizm ile ortaya çıkan bu yeni yapı herkesi iş gücü haline getirirken bu değişim iki şekilde sekülerleşmenin hızlanmasına sebep olur. Birincisi, kapitalistlerin kâr yapmak istemeleri nedeni ile din inancı kişilerin iş bulmalarında kriter olmaktan çıkarak aynı iş yerinde ve semtlerde farklı inanç grupları bir arada çalışmaya ve yaşamaya başlar. İkincisi ise kadınlar da işgücü haline geldiğinden dini motiflere sahip eski geleneksel aile yapısı çözülmek zorunda kalır. Şimdi bu iki süreci ayrıntıları ile inceleyelim.

3.2.1. Dini Kimliğin İş Alımlarında Kriter Olmaktan Çıkması

Kapitalist işletmeler arasındaki rekabet birçok ayrımcılık türünde olduğu gibi dini ayrımcılığın da önüne geçmektedir. Hood (1999) din inancından dolayı “potansiyel çalışanları veya müşterileri dışlamak şirket yöneticileri için müstakbel verimliliği ve satışları feda etmek demektir” diyerek kapitalist işletmelerin dinsel ayrımcılığa karşı oldukça önemli rolleri olduğunu belirtmektedir. Kapitalizm firmalar arasındaki rekabet üzerine kurulu olduğundan önemli olan belli inanca ya da etnik kökene sahip kişilerin işe alınması değil, maliyetlerin azalmasıdır. Gorman (1993) eğer ekonomi özgür olmaz ise ve işletmeler özel sektöre değil de devlete ait olursa bu durumda işe alım kriterlerinden birinin din olacağından bahseder. Gorman'a göre böyle bir süreç sadece kaynakların boşa harcanması ve fakirleşme ile sonuçlanmayacak aynı zamanda ayrıma uğrayan dini grupla devlet tarafından kullanılan dini grup arasındaki sürtüşme de hiddetlenecektir. Devlet işletmelerinin zararı halkın

vergileri ile karşılandığından böyle işletmelerde esas olan liyakat değildir. Hâlbuki kârlarını azami seviyeye çıkarmak isteyen kapitalistler kendi inançlarına uygun kişileri değil mümkün olan en üretken personeli işe almak için çaba sarf ederler. Fabrikada beraber otomobil üreten işçilerin hangi inanişsa sahip oldukları fabrika sahibi için çok anlam ifade etmemektedir. O nedenle kapitalist toplumlarda devletçi ekonomilere kıyasla dini ayırıcılığın daha az olması kuvvetle muhtemeldir.

3.2.2. Kadınların İş Gücü Haline Gelmesi

Herkesin işgücü haline gelmesinin sekülerleşme özelinde yarattığı ikinci sonuç ise kadınların da işgücünün bir parçası haline gelerek geleneksel aile yapısının çözülmesi, dinin⁴ emrettiği yaşayış şeklinin yerini kapitalizmin neden olduğu yeni yaşayış şekline bırakmasıdır. Dini değerlerin daha ağır bastığı tarım toplumundan, seküler-rasyonel değerlerin ağır bastığı modern topluma geçişte toplumdaki kadın algısında da kültürel bir değişim yaşanır. Esas görevi önce babasının kızı olmak, ardından kocasına eşlik yapmak ve en sonda çocuklarına annelik yapmak olan kırsaldaki kadın, modern kapitalist-endüstriyel toplumlarda iş gücü haline gelir. Daha önceleri oldukça kısıtlı seçenekleri olan (evlenmek, tarlada çalışmak, yakın bir dükkânda tezgâhtar olmak vb.), evleneceği erkeği dahi seçme hakkı olmayan kadınlar kapitalizmin onlara sunduğu olanaklar ile toplumda göreceli olarak daha özgür bireyler haline gelirler. Tarım toplumundaki geleneklerin baskısından kurtulan kadın modern toplumlarda daha fazla iş seçeneğine sahiptir, daha çok sayıda ve farklı kültürden arkadaş edinebilir, ekonomik olarak güçlendiğinden evlilik konusunda söz söyleme hakkına sahip olur. Dini buyrukların emrettiği kadar değil, kapitalist endüstri toplumunda besleyebileceği kadar çocuk yapar. Böyle bir değişim, doğum oranlarında da düşmeye neden olur. Zira kadınlar iş hayatında tutunabilmek için daha az doğurmak zorunda kalırlar. Günümüz modern kapitalist toplumlarının ciddi sorunlarından birinin hızla düşen nüfus oranı olması tesadüf değildir. Her yıl düşen çocuk doğum oranları (Yew, 2012; East-West Center, 2013) devletlerin bu konuda ciddi önlemler almak için harekete geçmesine dahi neden olmaktadır.

Ekonomik özgürlüğünü kazanarak geçmişe nazaran daha bireyselleşen kadınlar din ile yoğrulmuş geleneksel toplum yapısının onlar üzerindeki hâkimiyetini daha az hissederler. O nedenle dinin baskın olduğu kültürlerle

4 Burada "din" olarak ifade edilen şey sadece kutsal kitaplarda yazan kuralları kapsamaz. Kutsal kitapta yer alsın ya da almasın dini kanaat önderlerinin öğretileri, tarihsel süreç içerisinde dinsel kimlik kazanmış tüm gelenek, görenek ve kurallar bu yapının içine girer. Kadının başka erkeklerin olduğu ortamlarda çalışması herhangi bir dinin kutsal kitabında günah olarak geçmediği halde tarihsel süreç içerisinde bu iddia bir toplumun dinsel alanının içine girmiş olabilir.

kıyasla kapitalist toplumlarda boşanma sayısı da artış göstermektedir (Kennedy ve Ruggles, 2014; Divorce Reform; The Divorce Statistics and Studies Blog). Bunun yanında kapitalizmin yaygınlaştığı ülkelerde evlilik dışı cinsel birliktelik yaşı düşmekte (Finer, 2007; ChartsBin, 2009), evlilik dışı çocuk sahip olma oranında ise ciddi artış görülmektedir (Swinford, 2013; Eurostat, 2012).

Türkiye özelinde 1960'lı yılların başında kadın başına 6 olan doğurganlık hızı 2008 yılında kadın başına 2.16'ya düşmüş durumdadır. Tüm bunlara paralel olarak ortalama ilk evlenme yaşı erkeklerde 26,8, kadınlarda ise 23,6'ya yükselmiş durumdadır. Yani daha önce 20 yaşın altında olan ilk evlenme yaşı 2013 Türkiye'sinde kadınlar için neredeyse 20'li yaşların ortasına kadar yükselmiştir (Koç, Eryurt, Adalı ve Seçkiner, 2009). 2013 senesinde Türkiye'de evlenen çiftlerin sayısı 2012 yılında evlenenlere nazaran azalırken, boşanma oranlarında ise % 1,6 oranında bir artış gerçekleşmiştir (Türkiye, İstatistik Kurumu [TÜİK], 2013). Böyle bir toplumsal gerçeklik sekülerleşme açısından ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Bunun akla gelen ilk sonucu ilk cinsellik deneyiminin dinen "helal" olan biri ile değil, muhafazakârlığın kabul etmeyeceği şekilde evli olunmayan biri ile yaşanmasıdır. Amacım tüm bu toplumsal dönüşümlerin ardında sadece kapitalist ekonomik sistem olduğunu iddia etmek değil. Ancak, kapitalizm ile gelen yeni toplumsal yapının kadına biçtiği rol ile geleneksel dindar toplumlarda kadına biçilen rol arasındaki fark bu toplumsal dönüşümde kapitalizmin de göz ardı edilemeyecek payı olduğunu göstermektedir.

3.3. Yaşam Standardında Yükselme ve Sekülerleşme

Norris ve Inglehart (2008) insani gelişmişlik düzeyi arttıkça dini değerlerin, pratiklerin ve inançların erozyona uğrayacağını belirtir. İnsani gelişmişlik düzeyinin parametreleri olarak tarımsal üretimden endüstriyel üretime geçişi, servis sektöründeki artışı, okuryazar oranındaki yükselişi, barınma koşullarının daha sağlıklı ve konforlu hale gelmesini, daha fazla boş vakte sahip olmayı, ortalama yaşam süresindeki artışı, bebek ölüm oranlarındaki azalışı, sağlık giderlerindeki azalmayı, iletişimin hızlanmasını ve daha demokratik bir yönetim şeklini sayabiliriz. Bu parametrelerdeki negatif yönde değişimler toplumları yaşamın güçlüklerine karşı daha savunmasız bırakır. Doğanın yıkıcı gücüne sürekli maruz kalan, ağır yoksulluk çeken, devletin şiddetli baskısı altında yaşamak zorunda olan toplumların, daha güvenli, huzurlu, refah seviyesi yüksek toplumlara kıyasla dine ya da bir başka kutsala daha çok sarılmaları muhtemeldir. Tedavisi olan hastalıklarda insanların tıp merkezlerine gitmeleri, çaresi henüz bulunamamış hastalıklarda ise doğaüstü yollara

başvurmaları gibi toplumlar da ne kadar fiziksel ve sosyal riskler ile karşılaşır ise seküler olmayan yollara o kadar fazla başvuracaklardır.

Ticaretin serbest olduğu, özel mülkiyet serbestliğinin ve sözleşme özgürlüğünün tanındığı kapitalizmde kendi çıkarlarını düşünen bireyler günün sonunda toplumun da maddi refahını artırır. Skousen (2002)'in belirttiği gibi kapitalizmin zengini daha zengin yoksulu da daha yoksul yaptığı fikri pratik hayatta kanıtlanabilecek bir düşünce değildir. Ekonomik alanda tüm tarihsel yapıyı değiştiren kapitalizm yaygınlaşmaya başladığı ülkelerde kişi başına düşen milli gelirden dramatik artışlara (Kasper, 2007), yeni teknolojilerin gelişmesine ve yaygınlaşmasına, eğitim seviyesinin yükselmesine neden olmuştur (Hartwell, 1965). Buna kanıt olarak tüm dünyada göç halinde bulunan yoksulların kapalı ekonomilerden kapitalist ekonomilere doğru gittiklerini gösterebiliriz (Griswold, 2002). O nedenle kapitalizmin zenginlik üretmediğini, fakiri daha fakir yaptığını iddia edenlerin aynı zamanda şu soruya yanıt vermeleri gerekmektedir: Dünyadaki göç halinde bulunan yoksullar neden kapalı ekonomilerden göreceli olarak daha kapitalist ekonomilere doğru bu göçlerini gerçekleştirmektedirler?

Birçok insan devletin refah yaratacağını ve zenginliğin genel dağıtımını yapan kurum olarak kullanılabileceğini düşünmektedir. Ancak Swanepoel (2006)'in ifade ettiği gibi üretim araçlarının devlete ait olduğu ekonomilerde refahın artması söz konusu olmadığı gibi kısa zaman içinde planlamacılık yoksulluğa, fiyat sisteminin bozulmasına ve toplumun nihaî çöküşüne sebep olmaktadır. 2013 yılının Eylül ayında açıklanan "2013 Dünya Ekonomik Özgürlük Raporu" kapitalizmin baskın olduğu ülkelerin kapalı ekonomilere kıyasla kat ve kat daha fazla zenginlik ürettiğini bir kez daha göstermiştir. Zira kişi başına düşen milli gelir en serbest ekonomilere sahip ülkeler için 36 bin dolar seviyesinde iken bu rakam en kapalı ekonomilere sahip ülkeler için ortalama 4382 dolara kadar düşmektedir (Gwartney, Lawson, & Hall, 2013).

Kapitalist endüstrileşmeden önce Avrupa halkları için çocuk ölüm oranları % 40'ın üzerinde idi. Avrupalılar kıtlıkların nüfusu azalttığı bir yoksulluk içinde yaşıyordu. Erdoğan (2002)'in ifadesi ile nispeten laissez faireci iktisadın egemen olduğu 1760-1850 dönemi ise Avrupalıların yaşam standartlarının belirgin şekilde arttığı zaman dilimidir. Kapitalizm Avrupa'da ücretleri arttırdığı gibi ölüm oranlarının düşmesine neden olmuştur. Serbest ticaret insanların yeme-içme alışkanlıklarını değiştirerek eskiden lüks sayılan gıda

5 Laissez faire kalıbının aslı "laissez faire, [laissez aller], laissez passer"dir. "Bırakınız yapsınlar, [bırakınız gitsinler] bırakınız geçsinler" anlamına gelir. Bireylerin teşebbüslerinde dış baskıdan özgür olmalarını isteyenlerin mottosu olarak kabul edilir.

maddelerini -et, şeker, çay, bira ve yumurta- tüketilir hale getirmiş, onların kişi başına tüketimini artmıştır. Erdoğan'ın Avrupa halkları için ifade ettiği şeyin benzerini Friedman (2008) Birleşik Devletler için ifade ediyor:

Birleşik Devletler ilerlemeyi sürdürmektedir; yurttaşları daha iyi beslenmekte, daha iyi giyinmekte, daha iyi barınmakta ve daha iyi ulaşım hizmeti görmektedirler; sınıfsal ve toplumsal farklar küçülmüştür; azınlık gruplarının dezavantajları azalmıştır; popüler kültür büyük sıçramalar yapmıştır. Tüm bunlar serbest piyasa aracılığıyla işbirliği yapan bireylerin inisiyatifleri ve itici güçlerinin ürünleridir (71).

Kapitalizm nedeni ile artan zenginlikten sadece Avrupa ülkeleri ya da kuzey Amerika ülkeleri değil aynı zamanda Türkiye de payını aldı. Özellikle 1980'lerin sonundan itibaren ticaretin daha serbest hale gelmesi ile Türkiye'de yaşayan insanların yaşam standardı hem kantitatif hem de kalitatif olarak artmıştır. Depreme dayanıklı yapılar, daha sağlıklı ısınma koşulları, azalan hava kirliliği, hastane sayısının ve kalitesinin artması, haftalık tüketilen protein miktarındaki artış, kıyafetlerin daha kaliteli ve ucuz hale gelmesi, araba sahibi olma oranındaki artış, yurt dışına çıkan kişi sayısındaki artış, çeşitlenen ve artan eğitim olanakları, ev içi teknolojik aletlerin kullanılma sıklığının artması, hızlı ve konforlu ulaşım araçlarına sahip olma, tatil algısı, boş vakit aktivitelerinin içeriği, yeterli ve çeşitli gıdaya ulaşım olanakları, bebek ölüm oranlarının azalması, ortalama yaşam süresindeki artış Türkiye'nin zenginleşmesinin örnekleri olarak sayılabilir. Muhtemelen yeni yapılar nedeni ile 1999 Marmara Depremi 2014 yılında yaşanmış olsa idi yaşanacak can kayıpları daha az olacaktı. Doğalgaz kullanımını kentlerde yüzde ellilere yaklaşmış durumdadır. 2000'li yıllar başlamadığında Türkiye'deki hastanelerdeki yatak sayısı 10000'e varmamıştı. 2014 yılında bu sayı 30.000 rakamına dayanmış durumda. Devlet Hava Meydanları İşletmesi'nin rakamlarına göre (<http://www.dhmi.gov.tr/istatistik.aspx>) , 2007 yılındaki satılan uçak bileti sayısı iç hatlar için 31 milyon iken bu rakam 6 sene içerisinde yani 2013 yılında 64 milyona yükselmiştir. Buna paralel olarak yurt dışı için satılan bilet sayısı 38 milyondan 68 milyona ulaşmıştır. Her ne kadar eğitim kalitesinin düşmesinden bahsedilse de hem okuma yazma oranları hem de yüksek öğrenime sahip olma noktasında Türkiye son 90 senenin en iyi dönemini yaşamaktadır. Dayanıklı tüketim mallarına ilişkin Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün her beş yılda yayınlandığı raporların (1999, 2004, 2009) kıyaslaması Tablo 1'de görülmektedir. Bu tabloda ev içi konforun sadece 10 sene içerisindeki artışı dahi rahatlıkla görülebilmektedir. İfade edilmeli ki, an itibari ile evlerin vazgeçilmezi olan çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, televizyon ve buzdolabı bundan 40 sene önce sadece "zengin" diye tabir edilen kişilere ait ev eşyaları idi.

Tablo 1: Hanehalkı dayanaklı tüketim malları (%)

Seçilmiş ev eşyalarına ve ulaşım araçlarına sahip olan hane halklarının yüzde dağılımı

	2008	2003	1998
Dayanıklı Tüketim Malları			
Ev Eşyaları			
Buzdolabı	97.6	94.3	93.2
Gazlı/Elektrikli Fırın	77.0	71.3	67.6
Çamaşır Makinesi	91.8	78.3	63.6
Ütü	87.7	85.1	Bilgi Yok
Elektrik Süpürgesi	85.1	75.6	65.1
Televizyon	95.9	94.7	91.4
Cep Telefonu	91.8	67.2	13.3
Mikrodalga Fırın	12.4	7.2	Bilgi yok
Mutfak Robotu	50.3	39.2	Bilgi Yok
Bulaşık Makinesi	35.2	22.1	16.4
Dizüstü/Masaüstü Bilgisayar	40.2	11.6	4.2
Ulaşım Araçları			
Özel Araba	32.3	25.8	Bilgi Yok
Hanehalkı Sayısı	10.525	10.836	8.059

Tüm bu istatistiki bilgilerden yola çıkarak Türkiye'nin gelmiş olduğu refah seviyesinin istenilen düzeyde olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Aksine, özellikle Batı Avrupa ve kuzey Amerika'da yer alan ülkelerin refah seviyesi düşünüldüğü takdirde Türkiye'nin ciddi anlamda yol alması gerektiği aşikâr. O nedenle vurgulanmalı ki tüm bu istatistiki bilgiler Türkiye'nin ne kadar yüksek refah seviyesine ulaştığını ispatlamak için değil, Türkiye'nin geçmişine nazaran refah seviyesinin arttığını göstermek için yazıldılar.

Bu noktada özellikle 1990 öncesinin yaşam deneyimleri oldukça önemli veri kaynakları olarak elimizde bulunmaktadır. 1980 yılında çekilen ve yönetmenliğini Ertem Eğilmez'in yaptığı *Banker Bilo* filmi Türkiye'de yaşa-

nan bu dönüşümü daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Şener Şen ve İlyas Salman'ın başrollerde olduğu bu filmde Şener Şen *Maho* karakteri ile sahtekârlık yaparak oldukça zengin olan birini, İlyas Salman ise saf ve fakir köylü rolündeki *Bilo*'yu canlandırmaktadır. Oldukça zengin Maho ile oldukça yoksul Bilo arasındaki sürtüşmenin anlatıldığı filmde, sık sık Maho'nun ne kadar zengin olduğu izleyiciye alt metinler ile hatırlatılır. Bu karikatürize edilen zenginlik içinde, Mercedes marka araba, apartman dairesi, eve gelen temizlikçi kadın, televizyon, varaklı koltuk takımı, içilen viskiler, giyilen ceketler ve elbiseler durmadan izleyiciye sunulur. Ancak ifade edilmeli ki günümüzde Türkiye'de yaşayan orta sınıfa mensup biri 1980 yılının karikatürize edilmiş zenginliğinden daha konforlu bir hayata sahiptir. Günümüzde eve gündelikçinin gelmesi 1980'deki gibi sadece ultra zenginelere ait bir olay değildir. 1980 yılında ultra zenginin kullandığı araba günümüzdeki ABS'li, hava yastıklı, sis farlı, koltukları ısıtmalı, sunrooflu, yol bilgisayarlı orta sınıf arabaların güvenliğinden ve konforundan oldukça uzaktır. Koca evde siyah beyaz tek kanallı bir televizyona sahip olmanın zenginlik olarak algılandığı bir Türkiye'den mümkünse her odaya, her bireye bir tane olacak şekilde masa üstü bilgisayarların, tabletlerin, diz üstü bilgisayarların, LCD ekranlı duvarın yarısını kaplayan televizyonların, tabletimsi akıllı telefonların hayata girdiği bir noktadayız. Bir sene önce alınan bilgisayar için ödenen para ile geçen senekinden daha iyi bir bilgisayar alınabilmektedir. Kapitalizmin getirdiği rekabet ve kitlesel üretim nedeni ile yeni çıkan bir teknoloji için 3-4 ay bekleyenler yer yer % 25 indirimler ile aynı teknolojiye sahip olabilmektedirler. Yıllarca Doğan, Kartal ve Şahin gibi çok konforlu ve donanımlı olmayan arabalara milyonlarca lira para döken insanlar, araba üretiminde devletin belli bir grubu korumasından vazgeçmesi ile daha kaliteli arabaları daha ucuza almaya başladılar. 2004 yılında trafiğe kayıtlı taşıt sayısı 10 milyon küsur iken (10.236.357) bu rakam sadece on sene içerisinde yani 2014 yılında 18 milyonu aşacak noktaya gelmiştir (TÜİK, 17 Nisan 2014). Taşıt sayısında % 75 artış yaşanırken, 2000 yılından 2013 yılına kadar Türkiye nüfusu sadece % 12 artmıştır. 1990'ların sonunda Van-İstanbul arası uçak yolculuğu yapmak sadece iş adamlarının sahip olduğu bir olanak iken otobüs ile 23 saat süren Van-İstanbul arası yolculuk artık otobüs fiyatına hatta kimi zaman otobüs fiyatından daha az bir rakama uçakla 1,5 saatte gidilecek duruma gelmiştir. Şehirlerarası otobüslerin sigara içilen, susuz, tuvaletsiz, ikramsız, teknoloji yoksunu hallerinden, yan yana 3 koltuğa düşmüş, her koltukta internet olanaklı, film kanalı, müzik kanalı, oyun kanalı olan bir sisteme geçmesi, yolcular için emniyet kemeri teknolojisi ve tüm bu olanakların eskiye nazaran daha ucuza sunuluyor olması yaşam standardının yükselmesi anlamına gelmek-

tedir. Ancak tüm bu detaylara rağmen kapitalizmin fakiri daha fakir, zengini daha zengin yaptığını düşünenler muhakkak olacaktır. Bu tarz bir düşünceye sahip olanların yakın çevrelerindeki kendilerinden bir önceki nesle onların eskiden nasıl ısındıklarını, hangi koşullar altında banyo yaptıklarını, buzdolabı olmadan önce eşyaları nasıl sakladıklarını, ayda kaç kere et yediklerini, hangi tarz kıyafetleri kaç yıl giymek zorunda kaldıklarını, tuvalet olanaklarını, sabah kahvaltısında sofralarında ne bulunduğunu, yaz tatillerinde nerelerde tatil yaptıklarını, arabaları olup olmadığını ve hastane koşullarının nasıl olduğunu sorarlarsa bu makalede ifade edilenlerden daha ilginç detaylar ile karşılaşmaları muhtemeldir.

Kapitalizmin görece daha çok hâkim olduğu ülkelerde (Avrupa ülkeleri, ABD, Kanada, Avustralya, Japonya, Türkiye vb.) toplumların yaşam standartları yükselmiş olduğundan ve temel ihtiyaçları karşılama konusunda zengin ve yoksul arasında uçurum düzeyinde farklar olmadığından halkın mutlak güçlere duyduğu ihtiyaç da azalmaktadır. Buna karşın özellikle 3. dünya ülkelerinde ya da zenginlikleri kapitalist ekonomik sisteme bağlı olmayan toplumlarda (doğal kaynak zengini ülkeler) mutlak otoritelerin –din ya da kutsallık mertebesindeki kişi ya da devlet kurumları- toplumsal yaşamda daha etkili olması tesadüf değildir.

3.4. Devlet Otoritesinin Azalması ve Sekülerleşme

Kapitalizm, dini inanç ve değerlerin devletler tarafından toplumlarına dayatılmasını zorlaştırmaktadır. Mülkiyetin özel olarak sahiplenildiği ve üretim araçlarının özel teşebbüste olduğu kapitalizmde liyakat ön plana çıkmaktadır; bireylerin işe devamları ya da işten uzaklaştırılmaları gösterdikleri başarı ile doğru orantılı hale gelmektedir. Ancak eğer devlet işveren ise, bu durumda iş bulabilmek için esas olan devleti yöneten kişilerin istedikleri düşünce yapısına sahip olmak ya da en azından o düşünceye uygun davranışlar sergilemektir. Devlet işletmelerinin zarar etmesi kimsenin işten atılma sebebi olmayacağından kişiler yeteneklerini geliştirmek için değil üstlerinin gözüne girmek için uğraşırlar.

Ekonomik anlamda gücü elinde tutan ve totaliter olan devlet, Friedman (2008)'ın ifade ettiği gibi siyasi noktada da totaliterleşecektir. Devlet kendi ideolojisini zorla yayma ve görünür kılma konusunda daha çok olanaklara sahip olacaktır. Okulların, fabrikaların ve diğer tüm sosyal kurumların devlete ait olması devletin kutsal saydığı şeyleri dikte etmesine olanak sağlayacaktır. Bu kimi zaman bir lideri kutsallaştırmak olabilecek iken kimi zaman da zorunlu ya da zorunlu seçmeli ders adı altında devleti yönetenlerin din inanç-

larının yaygınlaştırılması ile olabilecektir. Böylece üretim araçlarını elinde tutan devlet bir yandan kendisine koşulsuz bağlı olanlara iş olanağı sağlayıp onların yaşam tarzına müdahale ederken bir diğer taraftan eğitim ve diğer iletişim kanalları ile kendi kutsallarını topluma empoze edebilecektir.

Özellikle 20. yüzyıl boyunca korumacı ekonomilere sahip ülkelerin homojen toplum yaratmak adı altında çoğu kere belli müşterek değerleri –din başta olmak üzere- kendi halklarına dikte ettikleri ya da belli bir ideolojiyi ve o ideolojinin kurucusunu kutsallık mertebesine çıkarttıkları gözlemlenmiştir. Zira bu ülkeler, ortak değerleri tüm toplumu bir arada tutacak barış ve uyumun garantisi olarak görüyorlardı. Onlara göre,

(...) birlik, müşterek değerler tarafından sağlanmazsa toplum açık şiddete düşebilirdi. Böylece, merkezi planlar ve sert uygulamalarla öğretilebilecek ve halk kitleleri tarafından uygulanabilecek değerlerin otoritesine ihtiyaç duyuldu. Hepsinden sonra, eğer halkın kendi dinlerini seçmelerine müsaade edilirse, eğer değerler rekabete açık mallar olmaya başlarsa, ardından kaçınılmaz bir biçimde sivil kaos ve çatışma kendini gösterecekti (McElroy, 2011).

Buna karşın, kapitalist sistem ekonomik gücün bir elde toplanmasının önüne geçtiği gibi siyasi gücün de bireyin üzerinde tasarrufta bulunmasını zorlaştırmaktadır. Kapitalizm, insanı “kendi kişiliğine, aklına, çalışmasına ve çalışmasının ürününe sahip olan bağımsız bireyler” olarak gördüğünden (Rand, 2005) açık ekonomilerde devletlerin birey üzerinde istedikleri gibi tasarrufta bulunamamaları tesadüf değildir. Hayatını devam ettirmek için devletin desteğine ihtiyacı olmayan kalabalıklar beşeri hayatın başka noktalarında da devletin etkisinden görece özgürleşmektedirler. Devlet küçülerek patron olma konumunu kaybettiğçe halkının neye inanıp inanmayacağını ne giyip giyemeyeceğini dikte ettirme gücünü de kaybetmektedir. Buraya kadar anlatılanları ülkelerin yaşadığı büyük toplumsal olaylarda gözlemlemek keza oldukça mümkündür. Herhangi bir ülkenin meydanlarını insanlar ile dolduracak, gündemin en üst sırasını günlerce meşgul edecek ve hatta olayın ciddiyeti ve büyüklüğü nedeni ile dünyanın başka ülkelerindeki insanların dahi ilgisini çekecek kimi toplumsal olaylardaki tarafları karşılaştırarak, yukarıda ifade edilenleri somutlaştırabiliriz. Bu gibi protestolarda özel sektör çalışanlarının devlet sektörü çalışanlarına kıyasla daha fazla meydanlarda olması, memurlar başta olmak üzere devletin tüm kademelerinden görev alanların bu gösterilerde daha az yer alması, devlet ile maddi çıkar bağı olmayan yazarların ve sanatçıların gösterilere açıkça destek verebilmesi, devleti yönetenlere yakın, ya da maddi anlamda devleti yönetenler ile çıkar ilişkisi olan medya patronlarının gazetelerinde istisnasız tüm yazı yazarların devleti yönetenler ile aynı noktadan olayları yorumlamaları çok tesadüf değildir. Zira nasıl ki çocuklar ekonomik bağımsızlıklarına kavuşana kadar birçok noktada aile-

lerine karşı gelemiyorlarsa, ve aile büyüğünün birçok konudaki hakimiyeti çocuğun maddi anlamda özgürleşmesi ile azalıyorsa, aynı süreç devletler ve toplumlar için de geçerlidir.

Örneğin, kapitalizmin bireyleri devletin hegemonyasından kurtardığı, devletin empoze etmek istediği müşterek değerleri daha az görünür kıldığı alanlardan biri sanattır. Cowen (2006) kapitalizmin yarattığı olanaklar ile sanatçıların kendilerini Kilise veya devletten bağımsız alternatif yollarla geçindirebilecek düzeye geldiklerini belirtir. Kapitalizmin sağladığı zenginlik ve finansal güvenlik sanatçılara devletin dayattığı değerleri reddetme şansı sağlamıştır. O nedenle bohemler, avangartlar ve nihilistlerin kapitalizmin ürünü olduğunu ifade etmek çok abartılı olmayacaktır. 20. yüzyıl sanat tarihine göz attığımızda devletin çok güçlü olduğu, topluma belli değerleri dayattığı zamanlarda sanatçıların devletin inanç, ideoloji ya da kişi gibi kutsallaştırdığı “şey”leri övmek zorunda kaldıklarını, buna paralel olarak devletin dikte etmek istediği değerleri eleştiren sanatçıların ise oldukça şiddetli şekilde cezalandırıldıklarına tanık oluyoruz (Berlin, 2004; Raw, 2010; Chinese Posters, 2013).

4. Sonuç

Kapitalizm modernleşme sürecinin önemli bir ayağıdır. Özellikle Avrupa tarihi açısından, kapitalizmle gelen ekonomik gelişme, geleneksel toplumdaki modern topluma geçişte oldukça hayati bir rol oynamıştır. Kapitalizm -modernleşmenin diğer dinamikleri ile beraber- hiyerarşik, basit iş bölümünün olduğu, kolektif bilince sahip, gelenek ve göreneklerin üretim ilişkilerine yansıdığı, küçük ve yalıtılmış homojen toplulukları (cemaatleri) uzmanlaşmanın, bireyselleşmenin, rasyonelleşmenin ve daha gelişmiş üretim-ulaşım-iletişim ağının olduğu toplumlara (cemiyetlere) dönüştüren oldukça önemli dinamiklerden biridir. Kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim hale gelmesi feodal sistemin çözülmesine neden olurken, bu süreç kaçınılmaz olarak kapitalizm öncesi toplumsal düşüncelerin, inanç sistemlerinin, ve eski değer yargılarının şekil değiştirmesi ile sonuçlanmıştır. Barry (2002) kapitalist toplumların devamlı değişim içinde olacaklarını, geleneksel muhafazakâr toplum anlayışı ve onu muhafaza etmeye çalışan her türlü kurumun kapitalist düzenin açıklık ve hareketliliğiyle çatışacağını ifade etmiştir.

Ancak ifade edilmeli ki, kapitalizmin sekülerleşmeye neden olması kapitalizm ile dinin sıfır toplamlı, birbirini dışlayan bir ilişkinin parçası olmalarından kaynaklanmamaktadır. Serbest piyasanın yaygınlaştığı yerlerde dinin toplumsal alandan bireysel alana çekilmesi insanların kendi inançlarını

sorgulamaları sonucu ile gerçekleşmemektedir. Aksine, inançlı kapitalistler kazandıkları tüm parayı ibadethaneler açarak kendi inançları doğrultusunda harcaabilirler. Ancak söz konusu para kazanmak olduğunda bir kapitalist serbest piyasada seküler bir düşünce sisteminin içine girmek zorunda kalacaktır. Kapitalizmin kuralları herhangi bir ruhani öğretinin piyasada tutunmasına izin vermemektedir. İşveren ya da işçinin söz konusu para kazanmak ise dine karşı tarafsız olmaları, dini tutumlarının ekonomik aktivitelerini etkilememesi beklenir. Üretim yapmak için gerekli olan hammaddeyi kendi inancına yakın olan kişiden değil, ona belli kalitedeki ürünü en ucuza verecek kişiden alacağı varsayılır.

Kapitalizmin neden olduğu yüksek refah bireylerin yaşam standartlarını değiştirirken onların dinsizleşmelerine neden olmamaktadır. En azından böyle bir sebep-sonuç ilişkisi kurmak çok sağlıklı görünmemektedir. Eski dini alışkanlıkların bazılarının değişmek zorunda olması, gün içerisinde din ile kurulan ilişkinin sıklığının azalması, eğitim, alışveriş, müzik, seyahat, kıyafet, yeme-içme gibi yaşamın diğer alanlarının daha seküler hale gelmesi dinsizleşmek olarak yorumlanamaz. Din ile bezenmiş eski gelenekselleşmiş kalıpları kapitalizm ile ortaya çıkan yeni yaşam şartlarında devam ettirememek dinden bilinçli şekilde uzaklaşmak anlamına gelmemektedir. Zira insanların yaşam standartlarını yükseltmek için ev ve araba alırken kullandıkları faizli kredi onların dini değerleri sorgulayıp ulaştıkları sonuç nedeni ile değildir.

Sonuç olarak, Çapcıoğlu (2011)'nin ifade ettiği gibi kapitalizm hayata yön verme ve toplumsal formlar içinde kendine yer bulma konusunda dinleri ciddi sıkıntılarla karşı karşıya bırakır. Din toplumsal gücünü ve ağırlığını kaybederek bireylerin iç meselesi hâline gelir.

Kaynaklar:

- Asford, N. (2011). *Özgür Toplumun Değerleri*. (çev. C. Madenci). Ankara: Liberte.
- Balzac, H. de (1830/2013). *Gobseck*. (çev. E. Marriage). Temin edildiği adres: <http://www.gutenberg.org/files/1389/1389-h/1389-h.htm>
- Barry, N. (2002). Kapitalizm. (çev. A. Yayla). *Piyasa 1*, (Kış), 33-38. Temin edildiği adres: <http://ozgurtoplumundegerleri.com/makale.php?mid=59>
- Berger, P., Davie, G. ve Fokas, E. (2008). *Religious America, Secular Europe? A Theme and Variations*. Burlington: Ashgate Publishing Company.
- Berlin, I. (2004). *The Soviet Mind: Russian Culture Under Communism*. Virginia: The Brookings Institution.
- Bruce, S. (2002). *God is Dead*. Oxford: Blackwell.
- Casanova, J. (1994). *Public Religions in the Modern World*. Chicago and London: The Univer-

sity of Chicago Press.

ChartsBin Statistics Collector Team. (2009). *Average Age at First Sex by Country*. ChartsBin.com. <http://chartsbin.com/view/xxj>.

Chinese Posters. (9 Temmuz 2013). *The Mao Cult*. Temin edildiği adres: <http://chineseposters.net/themes/mao-cult.php>

Cowen, T. (2006). Sanatta Özgürlük Ekonomik Olarak Özgürlüğü Gerektirir. (Çev. A. Yayla). *Liberal Düşünce Dergisi* 41-42, (Kış-Bahar), 51-56. Temin edildiği adres: <http://ozgurtoplumundegerleri.com/makale.php?mid=34>

Çapcıoğlu, İ. (2011). *Modernleşen Türkiye’de Din ve Toplum*. Ankara: Otto.

Dante, A. (2005). *The Divine Comedy*. (Çev. H. W. Longfellow). Hazleton: The Pennsylvania State University. Temin edildiği adres: <http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/dante/dante-longfellow.pdf>

Davie, G. (2002). *Europe: the Exceptional Case, Parameters of Faith in the Modern World*. London: Darton, Longman and Todd.

Divorce Statistics and Studies Blog. Temin edildiği tarih ve adres: 23 Mart 2014, <http://familylaw.typepad.com/stats/>

Divorce Reform. “Non-U.S. Divorce Rates”. Temin edildiği tarih ve adres: 23 Mart, 2014. <http://www.divorcereform.org>, <http://www.divorcereform.org/nonus.html>

Dobbelaere, K. (1985). Secularization Theories and Sociological Paradigms: A Reformulation of the Private-Public Dichotomy and the Problem of Societal Integration. *Sociological Analysis* 46, (4), 377-387.

East-West Center (10 Nisan 2013). Declining Birth Rates Raising Concerns in Asia. Temin edildiği adres: <http://www.eastwestcenter.org/news-center/east-west-wire/declining-birth-rates-raising-concerns-in-asia>

Eğilmez, E. (Yönetmen). (1980). *Banker Bilo* [Film]. Türkiye: Arzu Film.

Erdoğan, M. (2002). İyi Niyet, Yoksulluk ve Piyasa. *Piyasa* 3, (Yaz), 93-98. Temin edildiği adres: <http://ozgurtoplumundegerleri.com/makale.php?mid=88>

Ertit, V. (2013). Sekülerleşme Teorisi. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 37, (Nisan-Mayıs-Haziran), 207-229.

Eurostat. (Ekim 2012). A Rise in Births Outside Marriage. Temin edildiği adres: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Marriage_and_divorce_statistics#A_rise_in_births_outside_marriage

Finer, L.B. (2007). Trends in Premarital Sex in the United States, 1954-2003. *Public Health Reports* 122, (1), 73-8.

Friedman, M. (2008). *Kapitalizm ve Özgürlük*. İstanbul: Plato Yayınları.

Griswold, D. T. (2002). Serbest Ticaret Üstüne Yedi Ahlaki İlke. (Çev. E. Akkurt). *Piyasa* 3, (Yaz), 59-65. Temin edildiği adres: <http://ozgurtoplumundegerleri.com/makale.php?mid=15>.

Gorman, L. (1993). Discrimination. *Fortune Encyclopedia of Economics*. (Ed. D. R. Henderson). New York: Warner Books.

Gwartney, J., Lawson, R. ve Hall J. (2013). *Economic Freedom of the World: 2013 Annual Report*. Vancouver: Fraser Institute.

Haber Vaktim (12 Aralık 2013). *Fox TV’de Skandal*. www.habervaktim.com

Temin edildiği adres: <http://www.habervaktim.com/haber/354272/fox-tvde-skandal>.

html

- Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü. (1999). *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 1998*. Temin edildiği adres: <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/pdf/TNSA1998-AnaRapor.pdf>
- Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2004). *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2003*. Temin edildiği adres: <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/pdf/TNSA2003-AnaRapor.pdf>
- Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2009). *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008*. Temin edildiği adres: <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TNSA2008-AnaRapor.pdf>
- Hayes, C.J.H. (1919). *A Political and Social History of Modern Europe*. Vol 1. New York: The Macmillan Company.
- Hartwell, R. M. (1965). The Causes of the Industrial Revolution: An Essay in Methodology. *The Economic History Review* 18, (1), 164-182.
- Hazlitt, H. (2002). Kapitalizmin Etiği. (Çev. N. Kandemir). *Piyasa* 3, (Yaz), 15-34. Temin edildiği adres: <http://ozgurtoplumundegerleri.com/makale.php?mid=84>
- Hood, J. (1999). Kapitalizm Ayrımcılığın Amansız Düşmanı. (Çev. M. Pakdil). *Liberal Düşünce Dergisi* 14, (Bahar), 156-161. Temin edildiği adres: <http://ozgurtoplumundegerleri.com/makale.php?mid=72>
- Kasper, W. (2007). *Ekonomik Özgürlük ve Gelişme*. (Çev. B. Akın). Ankara: Liberte Yayınları.
- Kennedy, S. ve Ruggles, S. (2014). Breaking Up is Hard to Count: The Rise of Divorce in the United States, 1980-2010. *Demography* 51 (2). 587-598.
- Koç, İ., Eryurt, M. A., Adalı, T., Seçkiner, P. (2009). *Türkiye'nin Demografik Dönüşümü, Doğurganlık, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş Yal Altı Ölümlerdeki Değişimler:1968-2008*. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. Temin edildiği adres: http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TurkiyeninDemografikDonusumu_220410.pdf
- Lechner, F. (1991). The Case against Secularization: A Rebuttal. *Social Forces* 69, (4), 1103-1119.
- Luckmann, T. (1979). The Structural Conditions of Religious Consciousness in Modern Societies. *Japanese Journal of Religious Studies* 6, (1/2), 121-137.
- Machan, T. (2004). Mülkiyet Hakları ve Kapitalizmi Savunmak. (Çev. B. Akın). *Piyasa* 9,(Kış), 21-30. Temin edildiği adres: <http://ozgurtoplumundegerleri.com/makale.php?mid=13>
- McElroy, W. (2011). Dini Hoşgörünün Kökeni. Özgür Toplumun Değerleri. (Çev. İ. Keser). Temin edildiği adres: <http://www.ozgurtoplumundegerleri.com/makale.php?mid=63>
- Mises, L. V. (1981). *Socialism, An Economic and Sociological Analysis*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Mises, L. V. (2004). *Anti Kapitalist Zihniyet*, (Çev: Y. Şahin). Ankara: Liberte Yayınları.
- Morrison, K. (1995). *Marx, Durkheim, Weber: Formations of Modern Social Thought*. London: SAGE Publications.
- Norris, P. ve Ronald Inglehart (2008). *Sacred and Secular, Religion and Politics Worldwide*. New York: Cambridge University Press.
- Rand, A. (2005). Kapitalizm Nedir?. (Çev. N. Kandemir). *Liberal Düşünce Dergisi* 37, (Kış), 165-184. Temin edildiği adres: <http://ozgurtoplumundegerleri.com/makale.php?mid=53>
- Raw, L. (2010). Selections from Varlık 1933-2008 (2008) (Ed. O. Deniztekin); Sabahattin Eyüboğlu (2008) *the Blue and the Black*, (Çev. H. Eyüboğlu and L. Saka); Bengisu Rona (2008). *Orhan Kemal in Jail with Nazım Hikmet*. *European Journal of Turkish Studies* [On-

- line], Book Reviews. URL: <http://ejts.revues.org/4253>
- Rowen, H. H. (1960). *A History of Early Modern Europe 1500-1815*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Shakespeare, W. (2011). *Venedik Taciri*. (Çev. Ö. Berkkaya). İstanbul: Kitap Zamanı Yayınları.
- Skousen, M. (2002). Üzgünüm Charley Fakat Bu Kapitalizm Değil. (Çev. B. B. Özpek). *Serbest Çizgi* 18-19, (Bahar – Yaz), 3-5. Temin edildiği adres: <http://ozgurtoplumundegerleri.com/makale.php?mid=69>
- Swinford, S. (10 Temmuz 2013). Most children will be born out of wedlock by 2016. *The Telegraph*. Temin edildiği adres: <http://www.telegraph.co.uk/news/politics/10172627/Most-children-will-be-born-out-of-wedlock-by-2016.html>
- Swanepoel, M. (2006). *Sefaletten Zenginliğe*. Orhan Çakmak & Atilla Yayla (Çev). Ankara: Liman Yayınları.
- Tawney, R. H. (1926). *Religion and the Rise of Capitalism*. New York: Penguin Books.
- Treasure, G. (1993). *The Making of Modern Europe 1648-1780*. London and New York: Routledge.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (26 Mart 2014). *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri*. Temin edildiği adres: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16051>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (17 Nisan 2014). *Motorlu Kara Taşıtları, Şubat 2014*. Temin edildiği adres: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15896>
- Voltaire (1733/2007). *PHILOSOPHICAL LETTERS, Or, Letters Regarding the English Nation*. (Ed. J. Leigh). (Çev. P. L. Steiner).. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc.
- Weber, M. (1920/2001). *The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism*. (Çev. T. Parsons). London: Routledge.
- Wilson, B. R. (1966). *Religion in Secular Society*. London: C.A. Watts.
- Wilson, B. R. (1979). The Return of the Sacred. *Journal for the Scientific Study of Religion* 18, (3), 268-280.
- Wright, C. T. (1934). Some Conventions regarding the Usurer in Elizabethan. *Studies in Philology* 31, (2), 176-197.
- Wright, C. T. (1938). The Usurer's Sin in Elizabethan Literature. *Studies in Philology* 35, (2), 178-194.
- Yew, L. K. (2012, 16 Ekim). Warning Bell for Developed Countries: Declining Birth Rates. *Forbes*. Temin edildiği adres: <http://www.forbes.com/sites/currentevents/2012/10/16/warning-bell-for-developed-countries-declining-birth-rates/>